

Németh Nándor: Merre tovább, elszegényedett falvaink?

Az, hogy az elmúlt 50–60 év során jelentősen átalakult falvaink jelentős része, nemcsak ténszerűségét, de hátterét, mozgatórugóit, társadalmi, gazdasági és természeti összefüggéseit illetően is széles körben ismert helyzet és folyamat, a magyar társadalom jelentős rétegei által megélt tapasztalat. A

térszerkezettel foglalkozó kutatások általános érvényű megállapítása szerint, a térszerkezet alapjellemezői a kilencvenes évek elejét jellemző jelentős mozgásokat és átalakulást követően stabilizálódtak, a kilencvenes évek vége, kétezres évek eleje óta strukturális változások nem következtek be. A főváros és agglomerációja a hazai gazdaság legjelentősebb motorja: Magyarország GDP-jének mintegy 40%-a Budapesten termelődik meg, míg Pest megyével együtt ez az arány eléri az 50%-ot, miközben az ország lakosságának csak mintegy 30%-a él a Közép-Magyarországi régióban. Ugyanakkor nemcsak gazdasági értelemben, de intézményi ellátottságát és társadalmi működését tekintve, valamint kulturálisan, egészen jelentős a differencia a főváros és az ország többi része között. Számos tekintetben leginkább az ország nyugati, észak-nyugati része hasonlítható össze működését tekintve a fővárosi viszonyokkal: a Balatontól északra realizálódott a kilencvenes évek közepét követő, zömmel ipari befektetések legnagyobb része, ebben a térségben van viszonylag legjobb állapotban – Budapestet és környékét kivéve – a munkaerőpiac, és a területi kohézió mikro- és makro-térségi értelemben is az ország e részén a legerősebb. A főváros-vidék kettősség mellett ezek a viszonyok egy jelentős nyugat–kelet

kettősséget is bekódolnak a térszerkezetbe. Ugyanakkor általánosan igaz az, hogy bárhol is járunk az országban, a városok, központi települések jobb gazdasági működést produkálnak és az ott élők számára jobb minőségű közszolgáltatásokat biztosítanak, mint a falvak, így általában magasabb életszínvonalat tudnak biztosítani lakosaik számára. Ha a gazdasági és a társadalmi folyamatok főbb indikátoraiban gondolkodunk, azt mondhatjuk, hogy mind jövedelemtermelő képességüket, mind foglalkoztatási kapacitásukat, mind pedig a lakosság iskolázottsági szintjét tekintve a városok (a nagyobb lélekszámú települések) jobb helyzetben vannak, mint a falvak (kisebb lélekszámú települések).

E főbb térszerkezeti jellemzők mentén jelentős területi és települések közötti egyenlőtlenségek állnak fenn. Különböző számítások szerint (lásd pl. a szegénységi kockázati index módszertanát) mintegy 400 olyan települése van az országnak, ahol a fennmaradáshoz szükséges gazdasági és/vagy társadalmi alapok jellemzően szinte teljes mértékben hiányoznak, és további legalább 400 településen vannak ezekkel az alapokkal jelentős gondok. Vagyis végső soron akár ezer olyan településről is beszélhetünk Magyarországon, ahol a lakosok normál megélhetése a helyi erőforrások oldaláról vagy egyáltalán nem biztosított, vagy jelentős hiányokat szenved. Ezek a települések jellemzően az ország perifériáin, nagyrészt a leghátrányosabb helyzetű kistérségek területén helyezkednek el. A közszolgáltatások ezekben a térségekben a legritkásabbak és sokszor a leggyengébbek, a szolgáltató szektor – a viszonylag csekély fizetőképes kereslet miatt – egyébként sem található meg ezekben a térségekben hatalmas erővel, az ipari befektetések ritkásak, ugyanakkor jelentős volumenű nagyüzemi mezőgazdaság és erdőszeti tevékenység veszi körbe ezeket a falvakat. Csupa olyan gazdasági szféra ez, amelyeknek nagy általánosságban nincs szüksége az általuk érintett és részben kiszolgált településeken élők munkáerejére, sem ezeknek a településeknek a fizikai és humán infrastruktúrájára. Ezekben a falvakban egyre kevesebben találnak megélhetést a közigazgatás, a köz- és egyéb szolgáltatások területén, a termelő, ipari termelő, feldolgozó és karbantartó vállalkozások sem képesek munkát adni az itt élő, zömében alacsony iskolázott

tömegeknek, de ezekben a szférákban is csakúgy, mint a nagyüzemi mezőgazdaságban, rohamos gépesítés, automatizálás zajlik, ami mind-mind azt eredményezi, hogy e falvak lakossága nem talál magának folyamatos megélhetést biztosító munkát. Ennek eredményeként még ma is folyamatos e települések elnéptelenedése és elszegényedése: aki csak teheti, beköltözik legalább a legközelebbi városba, de a tanultabb fiatalok már nagy eséllyel nem térnek vissza versenyképes szakmával vagy diplomával a zsebükben. Ezekben a falvakban sok helyen jelennek meg szegregátumok, és az általános elszegényedés a teljes kirekesztettséghez is elvezetett már több száz(!) esetben, amikor már a teljes település önmagában egy szegregátum, a falu teljes lakossága egy kirekesztett, perifériára szorult, munkaerő-piaci és szociális szempontból halmozottan hátrányos helyzetű közösség. Ugyanakkor általános tapasztalat az, hogy ezek a problémák nem szűnnek meg, nem számolódnak fel maguktól, vagyis praktikusán nem következik be a gazdasági létalapjukat veszített falvak teljes elnéptelenedése, hanem az egyre mélyülő szegénység nyomán a nyomor ott marad és konzerválódik. Sok oka van ennek, lakáspiaci anomáliáktól kezdve, a szociális transferek konzervációs hatásán át, az etnikai természetű megkülönböztetésig, de középtávon a feladat mégis csak adott: a lefelé tartó szegénységi spirál megállítása és egy emberhez méltóbb élet biztosítása érdekében muszáj ott, helyben valamiféle gazdasági működést indukálni, ami ha mást nem, a napi túlélést segíti. Mivel sem tömeges, az alacsonyan képzett munkaerőt is foglalkoztatni képes ipari befektetésekre, sem a nagyüzemi mezőgazdaság profilváltására nem számíthatunk, ezekben a falvakban nem marad más lehetőségünk, mint azokból az erőforrásokból építkezni, amelyek a helyiek kezében vannak: ez saját munkaerőjük, belterületi kertek és szántók, maguk a lakóépületek és azok melléképületei (szerencsés esetben a még megmaradt istállók), valamint a közösség érdekeit még képviselni képes, az összetartozást erősítő intézmények, szervezetek, egyének.

Tapasztalataink szerint általában van ezekben a teljesen elszegényedett falvakban három olyan társadalmi csoport, amely alanya lehet valamiféle helyi gazdaságfejlesztési, azon belül leginkább szociális

gazdasági kezdeményezésnek, s így valamilyen mértékben lehet haszonélvezője a saját faluja újragondolt társadalmi és gazdasági működésének, ami annak a falunak a hosszú távú életben maradását, sőt gyarapodását szolgálhatja, ily módon ezek a kezdeményezések az egész magyar társadalom számára fejlődésként, előrelépésként értelmezhetők.

Az első nagy csoportot azok a családok alkotják, amelyek igyekeztek a rendszerváltás éveiben erőforrásokat megőrizni és szerezni: van saját földjük akár több tíz hektár mennyiségben, bérelnek is hozzá, ha mást nem, nagyobb belterületi kerteket, és főállásban, életvitel-szerűen berendezkedtek egy földműves, gazdálkodó életmódra. Vannak traktoraik, egyéb gépeik, magtárak, és szántóföldi művelést folytatnak, teljesen hasonlóan az őket körülvevő nagyüzemek tevékenységéhez, csak sokkal kisebb volumenben termelve. Vannak állataik is, leginkább tehének, azok számára van legelőjük vagy kaszálójuk, még ha kis területen is. Egy ilyen családi gazdaság általában stabil megélhetést biztosít saját maga számára, de az erőforrásai ahhoz kevesek, hogy érdemben fejlődni tudjon, így jó esetben a tisztas megélhetés szintjén marad a család. Ahhoz ezek kicsi gazdaságok, hogy jelentős mennyiségben adjanak munkát a többi falubelinek – néhány napszámos, segédmunkás él meg még náluk, de általában őket sem jelentik be, nem fizetnek utánuk adót, vagy csak minimálisan. Ha egy ilyen gazdaság elég nagy, mondjuk 100 hektáros, és van szakértelem is a családban, akkor el tud indulni a gazdagodás útján, viszont ha kicsi, mondjuk csak 10 hektár, akkor viszont a család a lecsúszás szélén táncol. Egy helyi gazdaságfejlesztési kezdeményezés elindítása szempontjából kulcskérdés, hogy hány ilyen gazda van a faluban, azok mekkora erőforrásokkal rendelkeznek, és mivel foglalkoznak. Ha az üzeméret akkora, hogy abból szántóföldi termesztés esetén is, minden feldolgozás nélkül, a megtermelt búzát, kukoricát, napraforgót, repcét stb. tömegárúként értékesítve is megélik, akkor aligha várható, hogy újfajta tevékenységbe kezdjenek, például gyümölcsöst telepítsenek, és ugyanígy kevés a remény arra is, hogy összefogva valamiféle feldolgozás irányába mozduljanak el. Minél bizonytalanabb ugyanakkor a

létfenntartásuk, illetve az üzem jelen adózási és támogatási konstrukciók melletti olyan működtetése, ami a család igényeit kielégíti, annál nagyobb az esély arra, hogy ezeket a családokat egy asztalhoz lehessen ültetni és el lehessen indítani egy újfajta gazdálkodási tevékenységet. Láttunk például olyan falut, ahol 6-8 családnak is voltak tehenei, de csak néhány darab. Volt mindegyiküknek annyi földje, hogy a takarmányt megtermelje, sőt többüknek volt néhány tíz hektárnyi szántója is, és mivel ebben a gazdálkodási kultúrában nőttek fel, és máshoz nem is értettek, minden nehézség ellenére működtették a családi gazdaságot. Viszont mindegyikük elégedetlen volt. Azoknak, akiknek volt 20-30 hektárja, a gazdaság mellett nem volt idejük másra, viszont ennyi föld két embernek a minimálbért is alig termelte ki búzából és kukoricából; ahhoz sok volt a birtok, hogy túladjanak rajta, ahhoz viszont kevés, hogy érdemben gyarapodni tudjanak. Ugyanakkor azoknak, akiknek még ennyi földjük sem volt, a napi megélhetést sem tudta biztosítani a gazdaság, így elmentek a helyi önkormányzathoz közfoglalkoztatásban dolgozni, és végső soron a közfoglalkoztatási bérük fedezte a tejtermelésen elszenvedett veszteségeiket. Éppen a helyzet reménytelenségéből adódóan ezeket a családokat első szóra egy asztalhoz lehetett ültetni, hogy gondoljuk át, összefogva mibe tudnának belekezdeni. Önkormányzati szervezésű közösségi gazdálkodási program indítása esetén egyébként ezek az emberek tudnak lenni a munkavezetők, motorjai, s egyben kitalálói, fejlesztői is a programnak.

A második nagy csoportot azok a falusi családok képviselik, amelyeknek van mezőgazdasági termelési kultúrája, de erőforrásai nincsenek ahhoz, hogy önállóan gazdálkodjon, és az ehhez szükséges magas szintű szakértelme sincs meg se a növénytermesztés, se az állattenyésztés terén. Ezek a családok nagy valószínűséggel a korábbi térszabványhoz tartoztak – akár szellemi munkát végző – alkalmazottként, és mellette otthon háztáji gazdálkodást folytattak, ebből teremtették elő a továbblépéshez, gyarapodáshoz szükséges anyagi feltételeket, ugyanakkor stabilizálták a család élelmiszer-ellátását is. A kilencvenes évek során ezeknek a családoknak jelentős része költözött be városokba, mivel a térszabvány megszűnésével elvesztették egzisztenciájukat,

de szakértelmüket a városban jó eséllyel jövedelemre tudták váltani. Viszont ezeknek a családoknak az esetében – akár beköltözött a városba, akár maradt falun – a hosszú távú boldogulást csak a gyermekeik taníttatása adhatja meg, így ezek a családok tudják elfoglalni a falvakban még megmaradt közigazgatási, oktatási, egészségügyi állásokat, lehetnek a mezőgazdasági nagyüzemek vagy az esetlegesen fellelhető egyéb vállalkozások alkalmazottai. Falusi megmaradásuk bizonytalan; a magasabban kvalifikált gyermekeik már jó eséllyel a városokban maradnak, és ott kezdenek új életet. A falvak megmaradása szempontjából kulcskérdés, hogy ezeket a középosztályhoz, vagy még inkább az alsó-középosztályhoz tartozó családokat sikerül-e megtartani, hiszen munkakultúrájukkal, hagyományaikkal, gyökereikkel a falvak gerincét képesek alkotni. A helyi gazdaságfejlesztési kezdeményezéseknek jó eséllyel aktív részesei tudnak lenni, így egy-egy ilyen program kulcsszerepet tud játszani ezeknek a családoknak a megtartásában, ugyanakkor nélkülük igen nehéz, sőt a legtöbb falu esetén tán nem túlzás azt állítani, hogy egyenesen kilátástalan működőképes helyi gazdaságfejlesztési programot indítani. A legrosszabb helyzetű falvakban már ezeknek a családoknak a tagjai is szinte csak a közfoglalkoztatásban találnak munkát, így egy önkormányzati szervezésű közösségi gazdálkodási programba ezeken a helyeken viszonylag könnyebb őket bevonni.

A harmadik nagy csoportot pedig azok a családok adják, amelyeknek nincs mezőgazdasági kultúrája, falusi hagyományai se nagyon vannak, és arra is van esély, hogy az adott faluban nincsenek is mély gyökereik. Ezek a családok nem művelnek kertet, nem tartanak állatot, vagy ha igen, messze a lehetőségeik szintje alatt. Általános tapasztalat, hogy a saját tulajdonukban lévő házra, annak udvarára, melléképületeire, kertjére nem erőforrásként tekintenek, ezeket az eszközöket kevéssé használják, sőt sok esetben a napi érdekek és szükségletek mentén túl is adnak rajtuk. Mivel önmaguk nem termelnek, ezek a családok szinte kizárólag pénzből élnek, így nagymértékben ki vannak szolgáltatva a helyi munkalehetőségeknek és a szociális transzferek nyújtotta alapszintű biztonság megszerzésének. Életstratégiájuk a legtöbb

esetben a napi túlélésre koncentrálnak, így ezek a falvaink legsérülékenyebb családjai, társadalmi csoportjai. Nagyon gyakran a megszerzett pénzbeli jövedelmek nem képesek még az élelmiszer-ellátás biztonságát sem garantálni, vagy megfordítva is sok esetben igaz: ezek a családok gyakran nem képesek az egyébként elégséges pénzeszközökkel sem garantálni saját maguk megfelelő ellátását. Falvaink jövője szempontjából ugyanakkor az is kulcskérdés lehet, hogy ezek a családok elsajátítsanak egy olyan mélységű mezőgazdasági termelési, és általában véve gazdálkodási kultúrát, amivel erőforrásként tudják hasznosítani közvetlen környezetüket, stabilizálni tudják saját maguk ellátását, nem is szólva arról, hogy jobb minőségű és tisztább élelmiszereket tudnak az asztalra tenni, mint amiket most a boltok olcsón kínált árucikkei közt elérnek. Tapasztalataink szerint e társadalmi csoportok sokszor szegregált körülmények között, kirekesztettségben élnek, szociális helyzetük javítása és a termelésbe való bevonásuk a közszolgáltatások javítása és hosszú távú szociális programok, diagnózis-alapú beavatkozásra és kísérésre épülő, rendszerezett szociális munkát alkalmazó jelenlét nélkül nem érhető el. Ezek a családok tömegesen vesznek részt a közfoglalkoztatásban, ami ilyen módon a gazdálkodási ismeretek elsajátításának lehetőségét is képes megadni. Hiszen ebben az esetben a közfoglalkoztatás nem az elsődleges munkaerőpiacra jutás eszköze, vagy átmeneti menedék két munkahely között, hanem a munkába való visszavezetés, a munkakultúra és termelési ismeretek elsajátításának szinte egyetlen eszköze. E családok tagjainak jelentős része ugyanis nincs munkavégző képessége teljes birtokában, így hiába is kínálnának fel neki állást, azt nem lenne képes betölteni. Ezeknek az embereknek az esetében a közfoglalkoztatás lehet az az „iskola”, ami segít meg- vagy visszaszerezni a normál munkavégző-képességet. Ehhez persze a közfoglalkoztatást is ebben a szemléletben kell megszervezni, és racionális termelést kell folytatni, még ha az nem is lesz költséghatékony. Ugyanakkor azt is látni kell, hogy e családok tagjainak egy része igenis képes megfelelni munkaadók által támasztott elvárásoknak, így legalább

az idénymunkák idején találnak munkát maguknak, a közfoglalkoztatás keretei között pedig képesek munkavezetővé, irányítóvá, vagy a településüzemeltetés egyes szegmenseiben hozzáértő szakemberekké válni.

Összességében tehát több úton is elindulhat egy-egy falu, ha saját jövőjét a helyi gazdaságfejlesztés eszköztárában felhasználásával is igyekszik biztosítani. A teljesség igénye nélkül itt csak néhány megoldást nevezünk meg, ugyanis a helyi gazdaságfejlesztés szempontrendszere és módszertana igen szerteágazó, és egy-egy egyszerűbbnek tűnő kezdeményezés vagy közösségi beavatkozás mögött is számos megfontolásnak és sok-sok szervező munkának kell állnia. Úgy látjuk, hogy minden településnek érdemes arra törekednie, hogy a helyben meglévő, a lakosság vagy a közösség tulajdonában lévő erőforrások minél teljesebb mértékben hasznosítva legyenek, és a termelés, a gazdálkodás kultúrája az egész település életét átszöje. Elsődleges fontosságú, hogy minden család igyekezzen valamiféle gazdasági tevékenységet folytatni önállóan, saját felelősségére, mert piacgazdasági körülmények között csak ez a szemlélet biztosíthatja a település megmaradását. Ahol erre lehetőség és nyitottság van, mindenképpen érdemes gazdaprogramokat indítani, hogy azok a családi gazdaságok, amelyek esetleg saját magukat is nehezen látják el, de munkát szinte biztosan nem adnak egy helybelinek sem, igyekezzenek innovatívabb, több jövedelmet termelő, feldolgozásra építő tevékenységeket összeszervezni, ezáltal munkahelyeket teremteni. Egy-egy nagyobb, a kisvállalkozási méretet esetleg meghaladó beruházást is érdemes lehet megvalósítani, és olyan üzemet építeni, amiben a jobb képességű helyi lakosok munkához tudnak jutni. Semmiképpen sem tartjuk jó megoldásnak azt a helyzetet, amikor kizárólag az önkormányzat vállalja magára a közösségi célú, helyi érdekeket szolgáló gazdálkodás megszervezését, mert egy ilyen „közösségi üzem” a legritkább esetben lehet csak önfenntartó. Az ilyen kezdeményezések szinte minden esetben az ingyenesen elérhető közfoglalkoztatási státuszokra építenek, és azt a jelentős piaci előnyüket igyekeznek kihasználni, hogy nincsenek

bér- és járulékkerheik. Ennek az állam által biztosított eszközrendszernek, amit a közfoglalkoztatás jelent, csak egyfajta ugródeszkának szabad lennie, aminek közvetlen vagy közvetett felhasználásával az adott falu átáll egy másfajta működési módra. Az önkormányzatok, és különösen a legszegényebb falvak túlnyomó többségének ugyanis nincs és belátható időn belül nem is lesz se annyi földje, se annyi egyéb termelési eszköze, hogy mintegy faluvállalként versenyképes és fenntartható módon önmaga tudná megoldani a helyi munkanélküli lakosság hosszú távú foglalkoztatását. Ahhoz viszont lehet már most is elég eszközük, hogy ösztönözzék a lakosságot a termelésre, a vállalkozásra, lehetőséget teremtsenek az információ- és árucserére, és ösztönözzék helyi termékek megszületését és piacra jutását. Stabil, bért és járulékot fizető munkahelyek természetesen ezeken a módokon nem fognak tömegesen keletkezni, legalábbis rövidtávon biztosan nem,

de meggyőződésünk, hogy minden település esetén érdemben lehet csökkenteni a külső tényezőktől való függést, lehet megélhetési alternatívákat nyújtani, és ami teljesen biztos: ilyen természeti adottságok mellett teljességgel indokolatlan, hogy akár csak egyetlen család is éhezzen az ország bármelyik falujában. Bár elképzelhető, hogy e probléma megoldásához már nem elegendők a közösségi erőfeszítések, hanem az erőforrások legalább részbeni újraosztására is szükség van.

Ld. még a HVG-ben 2013. december 25.-én megjelent interjút Németh Nándorral, szerző Patyi Máté, címe: „Az elgettósodott falvaink nem halnak ki”

http://hvg.hu/itthon/20131225_Az_elgettosodott_falvaink_nem_halnak_ki